

Драгана ЛАЗАРЕВИЋ

ТЕРИТОРИЈА КРАЉА ДРАГУТИНА

Посебно проучавање средњовековне прошлости Ваљева и његовог подручја у српској историографији до 1985. године своди се на два прилога, Б. Храбака, *Трг Ваљево у средњем веку* (Историјски гласник 3–4, Београд 1953.) и Ђ. Јанковића, *Ваљево и његова област у средњем веку* (Истраживања II, Ваљево 1985. године). Исте године у Ваљеву је израђен пројекат археолошко-историјских истраживања у којем се предвиђа да се у десетогодишњем периоду приступи свестраном проучавању историје овог града и ваљевског краја у средњем веку. У оквиру овог пројекта постигнути резултати бележе расправу Г. Томовић, *Надгробни натпис Јефрема Ђурђа*, прилог проучавању средњовековног Ваљева (Истраживања II, Ваљево 1985.) и дело М. Исаиловић, *Ваљево и околне области у средњем веку – прилози за историју* (Ваљево 1989). Први прилог представља историјско и палеографско разматрање споменика Јефрему Ђурђу, пронађеног на месту званом Црквиште, десно од утока реке Градац у Колубару, који се хронолошки одређује у време између 1312. и 1316. године. Прилози М. Исаиловић резултат су историјско-географских, политичких, друштвених, а посебно привредних истраживања северозападне Србије у целини у којој Ваљево и ваљевски крај у средњем веку представљају најзначајнију област.

Историјско-географски прилог о области краља Драгутина настао је у тежњи да се допринесе постојећем пројекту, проучавањем Ваљева и ваљевског краја у склопу средњовековне историје Србије као целине. Осим тога, време краља Драгутина (1276–1316) веома је значајно за овај део северозападне Србије, поготову што у литератури постоји чак и претпоставка да је овај владар основао Ваљево.

После повлачења с престола у Дежеву 1282. године, краљ Драгутин је још тридесет и четири године имао значајног удела у историји српског народа као господар веома простране територије. У историјској науци одавно се поставило питање које су све области улазиле у њен састав: Иако су у решавању овог проблема постигнути значајни резултати, не знамо много о „земљи краља Стефана”, а разлог је – мали број извора којима располажемо.¹

Највише података о Драгутину, а самим тим и о времену када је владао посебном територијом, пружа нам краљев биограф, архиепископ Данило II. Реч је о Даниловом зборнику биографија где су описани животи српских владара и црквених старешина XIII и XIV века. Зборник је настао

¹ Термином „земља краља Стефана” назива Драгутинову територију М. Орбин, Краљевство Словена, Београд 1968, 24–25

у XIV веку и у њему се налазе житије краља Уроша, Драгутина, Милутина, Стефана Уроша III и Стефана Душана (само почетак његове владавине). Житија црквених старешина су кратко писана, а изузетак чини житије архиепископа Данила II, од његовог ученика. Зборник није дело једног аутора, већ се претпоставља да их је било најмање двојица, у науци познати као Данилови настављачи. Спис је издао Ђуро Даничић 1866. године.

Од Данила сазнајемо о Драгутиновом паду са коња, о предаји престола млађем брату у Дежеву, о добијању Мачве од угарског краља, о његовој великој побожности и даривању цркава и манастира, о болести и смрти „Стефана Сремског”.² О борби са Дрманом и Куделином и освајању Браничева говори се у биографији краља Милутина. Данило II, угледни црквени старешина, дуго времена је имао видну улогу у политичком животу Србије, што је оставило трага и у живописима, без обзира што су они хагиографског карактера. У сукобу Драгутина и Милутина он је подржавао Милутина, што је разумљиво, јер је његова каријера везана за Милутина и Стефана Дечанског. Данилов зборник биографија је основни извор за Драгутиново време.

У овом раду коришћене су повеље које је издао Драгутин да би регулисао трговачке односе са Дубровником и оне се односе на период његове самосталне владавине, изузев Драгутинове потврде Светостефанске повеље из 1316. године. То су „повеља о трговини” (1219–1228.) и „повеља о продаји вина и меда” (1219–1228), и „повеља о трговини” из 1281. године.³ Подаци које нам пружају угарске повеље, коришћени су посредно, као и они из серија Дубровачког архива.

Од византијских извора велики значај има дело Георгија Пахимера, које обухвата време од 1255. до 1308. године. То је врло детаљан и једини савремени приказ бурне владавине Михаила VIII Палеолога, а пружа и важне податке за први период владавине Андроника II до 1308. Пахимер говори о Србији тог времена, али нам даје мање вести него што би се могло очекивати. Самом Драгутину он не посвећује много места, јер су за Византију тада били важнији односи са Милутином. Нешто опширније Пахимер говори о Драгутиновом опирању братовљевом браку са Симонидом.⁴ И У ПОСЛАНИЧКОМ СЛОВУ Теогора Метохита такође се истиче негативан став Драгутина према овом браку. Метохит, водећи државник и најистакнутији научник на двору Андроника II, водио је преговоре о миру и склапању брака између Милутина и царева кћери Симониде.⁵

Анонимни спис ОПИС ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ, написан 1308, који је 1916. године објавио пољски научник Олгирд Горка, пружа информације о Драгутину. Аутор нам није познат, али се претпоставља да је био Француз и то монах у реду доминиканаца који су у XIII и XIV веку слати у источну Европу да шире католицизам међу тамошњим шизматицима. Као такав, он је провео дуже време у Албанији, Србији и Угарској и описи тих земаља базирају се на личним запажањима која су опширна и детаљна. Данас спис носи наслов *Anonimi descriptio Europae orientalis, Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia. Anno MCCCVIII eherata*, а код нас постоји превод на македонски језик.⁶ Спис је намењен Карлу Валои и требало је да код њега појача тежњу за освајањем

² Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, прев. И. Мирковић, Београд 1935, 308

³ Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма И, Зборник КЈИФ, Београд – Сремски Карловци 1929, 644

⁴ Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд, 1986, 1–63 (Љ. Максимовић)

⁵ Исто, 63–143 (И. Ђурић)

⁶ *Anonymi Descriptio* ed O. Gorka, прев. Ј. Белчовски: Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија II, Скопје 1977, 447–489

византијске империје и других православних земаља. Говорећи о краљевству Рашке, анонимни описивач разликује Рашку, којом влада Милутин, од Србије којом господари Драгутин.

УПУТСТВО ЗА ПУТОВАЊЕ ПО СВЕТОЈ ЗЕМЉИ, према ћелији папе Јована XXII, написао је 1332. године барски архиепископ Гијом Адам за француског краља Филипа IV Лепог, у вези са тадашњим плановима о организовању нових крсташких похода за ослобођење Христовог гроба. У првом плану је било покорвање Балкана. И овде наилазимо на податке о Драгутину.⁷

За разлику од извора литература је знатно обимнија. Целокупно деловање **КРАЉА ДРАГУТИНА** описао је Станоје Станојевић у расправи **КРАЉ ДРАГУТИН**.⁸ О томе да ли је краљ Драгутин од Дежева па до 1284. имао посебну територију, пре М. Динића писао је једино Владимир Ћоровић у расправи **ПОДЕЛА ВЛАСТИ ИЗМЕЂУ КРАЉЕВА ДРАГУТИНА И МИЛУТИНА 1282 – 1284. ГОДИНЕ**.⁹ Сумњу да је Драгутин задржао за себе посебну територију, изразио је још једино Константин Јиричек у својој **ИСТОРИЈИ СРБА**.¹⁰ Ни Мавро Орбин није сагледавао овај проблем. Тек је коришћење Даниловог зборника биографија, помогло осветљавању овог питања.

Михаило Динић је у низу расправа изложио своја историјско – географска запажања о територији краља Драгутина. У овом погледу од посебног је значаја његова расправа **ОБЛАСТ КРАЉА ДРАГУТИНА ПОСЛЕ ДЕЖЕВА**, у којој је доказао да у времену од 1282–1284. Драгутин није био без ичега, већ је имао посебну област.¹¹ При одређивању граница Драгутинове државе консултована је историјско-географска студија Милоша Благојевића **ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ СРЕДЊЕВЕКОВНЕ СРБИЈЕ**.¹²

О односима са Босном и областима које је Драгутин тамо држао, писао је Сима Ћирковић у својој **ИСТОРИЈИ СРЕДЊЕВЕКОВНЕ БОСАНСКЕ ДРЖАВЕ**, а у судбини северног дела Драгутинове територије, према Угарској, пратио је у расправи **БЕОГРАД ПОД КРАЉЕМ ДУШАНОМ**.¹³ Драгутинову управу над Београдом обрадила је Јованка Калић у књизи **БЕОГРАД У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**.¹⁴ У **ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА** и синтетисани су резултати постигнути у решавању овог питања. Марија Исаиловић је у свом делу **ВАЉЕВО И ОКОЛНЕ ОБЛАСТИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ** – прилози за историју, у разматрањима о Мачванској бановини дала допринос у осветљавању периода када је овим крајевима управљао Драгутин.¹⁵

Стефан Драгутин је био син краља Уроша I и краљице Јелене. После очеве смрти требало је да он заузме српски престо и у складу са тим добио је одговарајуће васпитање и образовање. Када га његов биограф, архиепис-

⁷ Исто, 601–620

⁸ С. Станојевић, Краљ Драгути, Годишњица НЧ 45, 1936, 2–19

⁹ В. Ћоровић; Подела власти између краљева Драгутина и Милутина 1282–1284 године, Глас САНУ 1929, 5–12

¹⁰ К. Јиричек, Историја Срба I, Београд 1978, 187–209

¹¹ М. Динић, Област краља Драгутина после Дежева, Глас 203, 1951, 61–82 и Уз расправу „Област краља Драгутина после Дежева”, ИЧ 3, 1952, 249–251

¹² М. Благојевић, Преглед историјске географије средњовековне Србије, Зборник ИМС 20, Београд 1983, 126

¹³ С. Ћирковић, Историја средњевеквне Босанске државе, Београд 1964, 410 и Београд под краљем Душаном? Зборник ИМС 17–18, 1981, 37–35

¹⁴ Ј. Калић-Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд 1967, 497

¹⁵ М. Исаиловић, Ваљево и околне области у средњем веку – прилози за историју, Ваљево 1989, 397

коп Данило II, карактерише као веома побожног човека, може се закључити да је Драгутин васпитаван у религиозном духу, што је уобичајено за оно време.

Да би осигурао добре односе са Угарском, краљ Урош је оженио сина кћерком угарског краља Стефана V Каталином (Катарином). Склапању овог брака претходио је сукоб између Уроша и Угара. Наиме, крајем 1267. или почетком 1268. године Урош I се отргао од власти Беле IV и упао у мачванску бановину којом је тада управљао краљев унук Бела Ростисављевић. Том приликом Урош је заузео један део бановине и нанео штете, те је краљ послао помоћ свом унуку. Тако је у пролеће 1268. дошло до битке у којој је Урош побеђен и заробљен, а затим до склапања поменутог брака. Највероватније да је то било 1270. када је Стефан V, после смрти свога оца Беле IV, постао краљ читаве Угарске. Међу вазалима Стефана V, у мировном уговору од 3. јула 1271. наводе се „поред Беле Ростисављевића херцега Мачве и Босне, бугарског претедента Јакова Светослава и Урош I Стефан, млади краљ Србије, наш зет”.¹⁶ Пре тога Драгутин је постао „млади краљ”, али за разлику од угарских младих краљева он није добио на управу посебан део српске краљевине. После женидбе живео је на Урошевом двору као престолонаследник и „млади краљ”, али, изгледа, није узимао учешћа у државним пословима, у чему га је спречавао отац који је био деспотске природе. Били су то разлози који су изазвали раздор, а касније и сукоб између оца и сина.

Према казивању архиепископа Данила II, када се Драгутин оженио Урош је обећао да ће му још за свога живота дати власт и престо. На ово се обавезао и угарском краљу. Како Урош није испунио обећање, Драгутин је тражио бар једна део земље на управу, али ни то није добио. Онда је уз помоћ угарске војске пошао на оца. Пре овога, још једном је молио оца да испуни дату реч. Значи, можемо рећи да се Драгутин, незадовољан што не учествује у државним пословима, или, пак, што не управља посебном облашћу, дигао на оца.¹⁷

Драгутинову акцију подржавала је Угарска и вероватно да без њене помоћи не би победио и заузео престо. Иако је, према Данилу, Драгутин добио помоћ од свог таста, знамо да је 1276. године краљ био Ладислав IV Куманац, зет Драгутинов. „Рат је био у земљи званој Гацкој и Драгутин је изашао као победник. Урош се повукао у Хумску земљу, ту се замонашио и умро највероватније 1. маја 1297. године.”¹⁸

Када је реч о овом сукобу између оца и сина, било је важно сазнати какав су став према томе имали меродавни фактори у Србији: властела, краљица Јелена, чији је утицај у политичком животу Србије био велики, и црквени кругови. Иако нам ово није у потпуности познато, ипак се зна да Урош није остао сам већ је скупио војску и одупро се сину који је победио због надмоћности своје војске. Посебно су црквени кругови били уз старог краља. Највероватније да ни краљица Јелена ни Милутин нису одобравали Драгутинову акцију против оца.

За Драгутинов положај у држави било је веома важно држање краљице Јелене. Она му је опростила и дала свој благослов, а за узврат је добила од сина један део земље на управу. Данас знамо да је она господарила Зетом, или бар њеним великим деловима, Требињем и крајевима око Плава и Горњег Ибра.¹⁹ По свој прилици тада је и млађем брату Милутину дао посебну област. Вероватно да је желео да их тако придобије за себе, јер је начин на који је дошао на престо, оставио лош утисак, а можда и зато што је хтео да нагласи разлику између очеве и своје политике.

¹⁶ Историја српског народа I, Београд 1981, 352 (С. Ђирковић)

¹⁷ С. Станојевић, Краљ Драгутин, 2-3

¹⁸ Историја српског народа I, 356 (С. Ђирковић)

¹⁹ Историја Црне Горе 2/1, Титоград 1970, 46 (С. Ђирковић)

Драгутин је владао Србијом од 1276–1282. године. На почетку владавине уредио је односе са Дубровником тако што му је обновио трговачке властице. Добри трговачки односи успостављени су пре свега у Брскову, важном рударском центру западне Србије. Реч је о „повеји о трговини” која носи потпис „Стефан краљ и с Богом самодржац Српски”, коју је Љуба Стојановић погрешно приписао Стефану Првовенчаном.²⁰ Ова повеља је веома значајна, јер се ту први пут спомињу „властеличићи” и што је у потпису стављена титула „самодржац” као и према изразу „пребегар да не влада над ними”. Данас се зна да је она несумњиво Драгутинова. Забуну је стварала реченица „и пребегар да не влада над ними”. Према А. Соловјеву лично име Фрајбергер, које се односило на име кнеза у Брскову постало је објект преиначавања у Дубровнику у Фабригар а у Србији у Пребегар. Према њему, „ову повељу треба датирати: 1280–1281, или опрезније 1276–1281, према годинама када је Драгутин био самодржац српске земље.²¹ И „повељу о продаји вина и меда” са потписом „Стефан краљ српски” Љ. Стојановић је погрешно приписао Стефану Првовенчаном, иако је Драгутинова.²² Прва повеља је склопљена на 5 година, а „Повеља о трговини” из 1281. године са потписом: „Стеган по милости Божјој краљ српских земаља и поморских” гарантује Дубровчанима слободу трговине на неодређено време.²³

Драгутин је наставио политику свога оца и био је у савезу са Карлом Анжујским, а против Византије, што се показало неуспешним. Тако се Драгутиново доба не може похвалити неким успехом у борби против Византије изузев акције пребега Котанића. Котаница је био византијски официр, противник цара Михаила VIII Палеолога, који је пребегао Србима и упадао са њима до Сера, пљачкајући незаштићене византијске покрајине.²⁴ У жељи да потчине Србију Византијци су, према речима архиепископа Данила продирали све до Липљана. Било је то последње године краљевања Стефана Драгутина.²⁵

Савремени извори као непосредни повод абдикације узимају Драгутинов несретан пад са коња под Јелечом, али вероватно да је за ту одлуку било и других разлога. Пре свега, он није имао успеха у спољној политици: неуспела је његова акција са Карлом Анжујским против Византије, а непопуларан је и његов поступак према оцу. Архиепископ Данило II опширно говори о Драгутиновом паду са коња и предаји престола млађем брату Милутину. Он каже: „Када је јездио неким послом с властелом својом под градом Јелечом (рашка жупа), павши са коња сломи ногу своју.”²⁶ Данило говори о великој узбуни која је после тога владала у земљи. Вероватно да се то односи на незадовољство властеле која је желела офанзивну политику, што је изазвало узбуну, као и то што су се плашили интервенције са стране. За време узбуне Милутин није био присутан на двору. О несретном паду са коња говори и анонимни описивач са почетка XIV века, а и Георгије Пахимер истиче да је Драгутин сломио ногу. У ствари, он наводи разлог његовог силаска са престола. То је због тога што за њега није интересантан ни важан Драгутин сам за себе већ разлог због којег је власт прешла на његовог млађег брата и то искључиво са гледишта српско-византијских одно-

²⁰ Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма I, 1929, Повеља о трговини (1212–1228) бр. 5, 3–4

²¹ А. Соловјев, Пребегар у Брскову, ЈИЧ, Година III, свеска 1–4, 1937, 275

²² Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма I, Повеља о продаји вина и меда (1219–1228) бр. 6, 4

²³ Исто, Повеља о трговини (1281) бр. 33, 32–33

²⁴ С. Станојевић, Краљ Драгутин, 7

²⁵ Историја Српског народа I, 437–438 (Љ. Максимовић)

²⁶ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 22

са. Зато Пахимер више простора посвећује Драгутину у вези са преговорима око Милутиновог брака са Симонидом, који се томе противио.²⁷

Дакле, можемо рећи да је пад са коња био полазна тачка променама у Србији, али не и једини разлог напуштања престола. Он је изгледа, довео до низа околности које су Драгутина присиле на абдикацију. Краљ је био онеспособљен да влада због несреће која му се догодила, а налазећи се у атмосфери пуној незадовољства, убрзо је на Сабору у Дежеву уступио престо млађем брату Милутину. Данило II каже: „Даде му драгоцене дарове и злато и хаљине (златоткане) скупocene царске, коња свога и оружје своје које сам на себи, на своме телу ношаше.”²⁸ То су били симболи краљевског достојанства које је преузео Милутин.

Тако је сабор у Дежеву веома значајан за српску историју, позната нам је само основна садржина његових одлука. Разлог је што је Данило II био наклоњен Милутину те је замаглио важност тих одлука. Према Даниловом писању сигурно је да је Милутин примио власт доживотно, што говори и Пахимер. Анонимни описивач, који пише 1308. године, даје две верзије о уступању престола.

Прва је да је Драгутин напустио власт потпуно и предао краљевство брату без икаквог ограничења и изгубио свако право за себе и своје синове на српски престо. Према другој верзији предаја престола је извршена условно, јер како, по Анониму, Драгутин није имао деце (што је нетачно, јер је он већ тада имао сина Владислава, а можда и другог Урошица), повукао се под условом да му се престо врати када оздрави, а ако умре, да га Милутин задржи. Обе верзије су нетачне.²⁹

Стање које је настало у Србији Драгутиновом болешћу и дежевским споразумом, било је следеће: „Одступајући формално због болести и смутње коју је она собом донела, краљ Драгутин је предао власт Милутину, подредио му се и чак, како изгледа, пристао да званично више не носи титулу краља. Требало је да краљ Милутин доживотно остане на престолу, који би потом наследио један од Драгутинових синова, вероватно Владислав. Није сигурно, међутим, да ли се нови краљ заиста јавно и обавезао на спровођење овакве династичке политике. Најзад, значајан део целог споразума чинило је питање територија које су Драгутину остављене на уживање и управу. Данас се не сумња у то да је споразум између браће садржавао и клаузулу према којој је у Драгутиновима рукама остала посебна област.”³⁰

Сабором у Дежеву завршава се краткотрајан период (1276–1282) Драгутинове самосталне владавине над свим српским земљама. Али, и после овог догађаја, он је као господар посебне области имао великог утицаја на политичке прилике у Србији тог доба.

Онда када је утврђено да је од предаје престола у Дежеву па до примања Мачванске бановине и североисточне Босне постојао временски размак од најмање две године, поставило се и питање да ли је у том времену Драгутин имао своју посебну територију и која је она била.

Одговор на ово питање дају нам савремени извори, мада од њих мало сазнајемо. Георгије Пахимер говори да је Драгутин препустио власт брату и при том одвојио довољно земље за себе, али не знамо да ли мисли на област коју је Драгутин заиста задржао за себе или на оне земље које је добио од Угарске.

²⁷ Византијски извори за историју народа Југославије VI, 29 (Љ. Максимовић)

²⁸ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 24

²⁹ М. Динић, Однос између краља Милутина и Драгутина, ЗРВИ III, Сан 1953, 51 i Anonymi Descriptio, ed O. Gorka, 458–488

³⁰ Историја српског народа I, 438–439 (Љ. Максимовић)

Данилу, Драгутин је примио Мачву пре извршене предаје престола у Дежеву и док је владао Рашком, држао је истовремено и подунавску и сремску земљу, што је нетачно. Данас знамо да је Драгутин добио Мачву од Угарске тек после 11. јуна 1284. г. Такође, ни анонимни писац не даје податке о постанку Драгутинове области, већ сматра да је сва његова област била излучена из Рашке. И Гијом Адам мисли да је Драгутинова држава настала издвајањем једног дела рашких земаља.

Сва три страна писца, Пахимер, Аноним и Адам не спомињу суделовање Угарске при образовању Драгутинове државе, већ је сматрају само делом Рашке. То је чудно, посебно за Анонимног писца и за Гијома Адама, јер су они знали доста о Драгутину.

Ипак се из биографије краља Милутина, од архиепископа Данила II, може извести закључак да је Драгутин морао имати своју посебну територију после Дежева, а пре стицања нових области. Он говори да је у пролеће 1283. г. Драгутин помогао брату са сопственом војном силом у борби против Византије.

Дакле, краљ Драгутин је после Дежева, а пре но што је добио „сремску земљу”, имао своју посебну област која није била тако незнатна по пространству.

Данас је у науци усвојено мишљење да област Требиња није никада припадала краљу Драгутину већ је улазила у земље краљице Јелене.³¹ На основу података о људима краља Стефана из Ускопља од 10. децембра 1284. г. извођен је погрешан закључак да је он држао Требиње од дежевског споразума па до краја те године, јер већ за следећу годину постоје подаци да је оно подређено краљици Јелени. Ускопље је делом или у целини представљало усамљен посед краља Драгутина код Требиња. Видели смо већ да је краљица Јелена господарила Зетом или барем њеним великим деловима, Требињем и крајевима око Плава и Горњег Ибра. Град Улцињ је у Јеленино име држала њена сестра Марија Шор. У својим областима она је радила исто што и владари у целој Србији: располагала је владалачким правима на царине на својим територијама, давала их у закуп трговцима, бринула се о снабдевању зетских градова житом, а обраћали су јој се и Дубровчани за решавање сукоба са људима са њене територије. Прилично се посвећивала и црквеним стварима. „Промена на српском престолу 1282. г., којом је Драгутина заменио Милутин, није изазвала никакву промену у положају краљице Јелене. Она је остала у својим земљама у добрим односима са оба сина.”³²

Тежиште Драгутинове области налазило се у северним крајевима тадашње Србије према Угарској за коју су га везивале породичне везе и политичке амбиције из времена када је још био „млади краљ”. Вероватно да је за њега представљало извесну сигурност да поседује област која се граничила са Угарском, са којом је од младости био у добрим односима. Био је то крај око Рудника. О томе сведочи изјава једног Дубровчанина из 1926. г. из које се види да је назив „Срем” употребљаван за читаву државу краља Драгутина, те је подразумевао и руднички крај, који је био суседан Мачванској бановини која је била део средњовековног Срема. Подаци о припадности Рудника територији којом је владао краљ Драгутин после Дежева, могу се објаснити и односом између браће. „Напуштајући рашки престо Драгутин је задржао рудничку област која тада још није имала онај значај који ће добити неколико година касније са полетом рударства па Милутин није имао нарочитих разлога да инсистира да она остане у његовој власти. До 1296. г., када налазимо Рудник „у Срему”, тј. у Драгутиновој држави, браћа раде у пуној сагласности и у њиховим територијалним односима се

³¹ Мишљење да је Драгутин држао Требиње заступао је В. Ћоровић; Подела власти између Драгутина и Милутина 1228–1284. године, 5–12

³² Историја Црне Горе 2/1, 52 (С. Ћирковић)

одржава стање створено у Дежеву. Тек са измирењем краља Милутина са Византијом 1299. настаје раздор.”³³

Чињеница да је Милутин од 1301-2. држао Рудник, навела је неке историчаре да изразе сумњу у то да је он припадао Драгутину после 1282. г. Краљ Драгутин је обновио манастир Ариље пре него што је дошло до сукоба између браће, у време када је држао и руднички крај.

Дакле, после предаје престоја своме млађем брату Милутину на сабору у Дежеву 1282. г., краљ Драгутин је задржао посебну област (територију). Она је обухватала северне делове тадашње Србије. Колико је био њен обим, не може се тачно рећи, али се поуздано зна да су у њу спадали Рудник и Ариље. Требиње у целини није Драгутин имао у својој власти, већ му је у њему припадало само Ускопље, и то можда не цело. На основу Пљеваљског требника који потиче из времена 1284–1290, писан у области дабарске епископије, у које се узвикују „многа лета” краљу Драгутину, В. Ђоровић је извео закључак да је Дабар спадао у првобитну Драгутинову област. Како нема разлога за претпоставку да је до 1292. дошло до промене у територијалним односима између браће, данас је усвојено мишљење да се ради о делу земаља које је Драгутин задржао за себе после Дежева. Дабар је био крај на Лиму око Прибоја, а седиште дабарске епархије било је у манастиру Св. Николе у Бањи.

Ако се узме да је и Дабар спадао у првобитну Драгутинову област, онда бисмо имали три тачке за одређивање њеног обима: Рудник, Ариље и манастир Св. Николе у Бањи.

Можемо закључити да је првобитна Драгутинова територија, коју је он задржао после абдикације у Дежеву 1282. г., била веома пространа. То су пре свега делови централне Србије у средњем веку где је главна Рудничка област. Близу Рудника налазила се важна тврђава Острвица, удаљена 4 километра северозападно од Рудника. На западу су била места Трешњица и Липник, а граница је ишла током Дрине до Лима. У југозападној Србији од места је познат Дабар. Као што смо већ напред рекли, био је то крај на Лиму око Прибоја, са седиштем епархије у манастиру Св. Николе у Бањи.

Југоистично је насеље Ариље, које је добило име по манастиру Св. Архилија, где је од 1219. било седиште епископије, а обновио га је краљ Драгутин.

Као доказ да је Ариље после Дежева припадало краљу Драгутину, служе два натписа. У првом се он помиње као ктитор и назива „господин краљ Стефан брат краља Уроша”, а из садржине натписа, по речима параклисијарха Генедија, натпис је настао у време када је Милутин био млад, а то је у средњовековном значењу период од 23 до 44 године живота. Из другог натписа, који је нађен у кубету, сазнајемо да је „Повеленијем” краља Драгутина саграђен нови манастир Ариље. Година из првог натписа 6805. је година живописања, а 6804, која се наводи у другом натпису, година је довршеног зидања. Све док није био познат други натпис, сматрало се да је манастир саграђен у време које добијамо из првог натписа. Портрет архиепископа Јевстатија II, који је био на челу српске цркве од 1292. до 1309. године, даје сигуран хронолошки оквир. Ликови Драгутинових синова потичу из периода око 1293–95. године.³⁴

То је све што се зна о средњовековном Ариљу.

Североисточно од Ариља је место Градац Моравски и налазило се баш на јужној граници Драгутинове области.

Југоистично од Рудника налазила се и жупа Лепеница.

Драгутин је образовао територију од делова које је задржао за себе после 1282. г. Она је обухватала крајеве око данашњег доњег Лима, Ужица,

³³ М. Динић, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 141

³⁴ Исто, 142–143

Чачка као и цео пограиични појас према Угарској, али ово није био њен крајњи обим.

Две године после сабора у Дежеву и заједничког похода браће на Византију у јесен 1283. г., дошло је до наглог проширења Драгутинове територије. Оно је било омогућено пре свега њеним положајем на северу српских земаља. Тако је Драгутин, као зет угарске владајуће куће, најраније у другој половини 1284. г. добио тзв. Мачванско-босанску бановину коју је пре њега држала његова ташта, краљица Јелисавета. „Под тим називом, већ тада одомаћеним у Угарској, подразумевани су: данашња Мачва, остали српски крајеви уз јужну обалу Саве, укључујући и Београд, и североисточна Босна. Како су ове области, изузев североисточне Босне око Усоре, називане и Сремом – или у Угарској „оностраним” Сремом, за разлику од „овостраног” данашњег Срема – Драгутин се понекад у изворима назива и као „сремски краљ.”³⁵

Архиепископ Данило II говори да је Драгутин добио Мачву од угарског краља и да је тамо дошао са својом женом и делом властеле, мада он чешће користи термине „сремска земља” и „Стефан Сремски”.³⁶

Назив „Срем” се до средине III века употребљавао за област између Саве и Дрине, данашњу Мачву и Колубару. Кад је основана Мачванска бановина (која се помиње у угарским повељама од 1254. г., али је вероватно настала већ крајем 1247. г.), Угари више не користе назив „онострани Срем” (ултерион Сјрмиа). У време када је Драгутин управљао Мачванском бановином, од 1284–1316. г., Срби су још увек користили стари назив.³⁷

Како се и у родословима и летописима Драгутин назива „сремским краљем”, раније је у науци сматрано да је он држао и данашњи Срем. Први који је у ово посумњао, био Стојан Новаковић. Иако је Константин Јиричек истицао да је Драгутинова држава обухватала само земље јужно од Саве, дуго је владало старо мишљење.³⁸ Данас се зна да Драгутин под својом влашћу „није имао онај део првобитног Срема на који је током времена једино сведен овај назив”.³⁹ „Овострани” Срем (цитерион Сирмиа) није никада улазио у територију краља Драгутина. Област која се простире између Дунава и доњег тока Саве, а чију западну границу образује неправилна линија која почиње испод Даља, да би се завршила изнад ушћа Босне у Саву, назива се данас Сремом. Ова граница је утврђена тек после ослобођења Срема од Турака када је дошло до обнављања сремске жупаније. У средњовековну жупанију Срем улазила је само источна половина данашње области од линије Сусек-Лаћарак, а западна половина је припадала вуковској жупанији. Као што је већ речено, сем жупаније Срем, истим именом се у средњем веку називала и област јужно од Саве данашња Мачва и поречје Колубаре. Иако је одавно запажено да је средњовековни Срем обухватао обе обале Саве, то се често заборављало, те је долазило до великих заблуда. Једна од њих је свакако владала и око питања шта је спадало у Сремску земљу краља Драгутина и које су биле њене границе?⁴⁰ Овде архиепископ Данило II не пружа податке који би нам били од користи. Наиме, како он нигде изричито не спомиње данашњи Срем као саставни део Драгутинове државе, а како се зна да он Сремом назива и крајеве јужно од Саве, не можемо помоћу њега одредити северну границу. Та граница је ишла реком Савом, што доказују други савремени извори. Подаци који се налазе у

³⁵ Историја српског народа I, 441–442 (Љ. Максимовић)

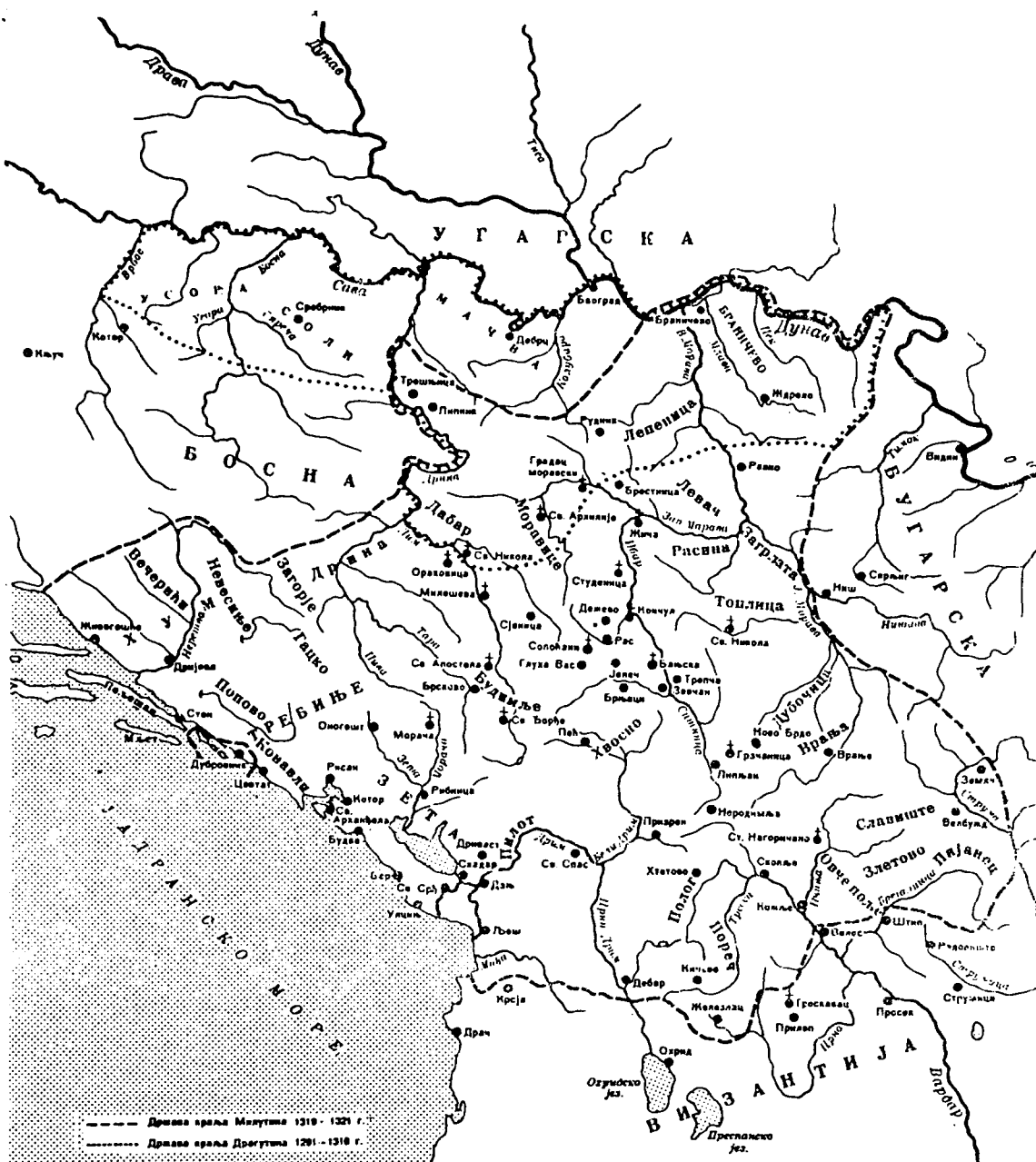
³⁶ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 21–42

³⁷ М. Динић, Српске земље у средњем веку, 285–286

³⁸ К. Јиричек, Историја Срба I, 189

³⁹ М. Динић, Српске земље у средњем веку, 140

⁴⁰ Исто 270–284 и М. Динић, Средњовековни Срем, 1–12

Држава краља Милутина и краља Драгутина

угарским повељама, указују на то да средњовековна жупанија Срем није припадала територији којом је управљао Драгутин. Реч је о томе да угарске повеље из времена када је Драгутин владао сремском земљом, често говоре о сремској жупанији у којој су угарски краљеви поклањали добра својим људима. У повељама се међу црквеним достојанственицима помиње и сремски бискуп. Да је Драгутин управљао сремском жупанијом и да је остао у вазалским односима према Угарској, то би било разумљиво. Међутим, знамо да је Драгутин искористио расуло у Угарској за време последњих Арпадовића и да је постао независан. Он је против Андрије III помагао напуљске Анжујце, а када је Карло Роберт постао краљ, он је бунио властелу против њега и сарађивао са његовим највећим непријатељем Ладиславом Апором, ердељским војводом. Свога сина Владислава оженио је

Апоровом кћерком. Ови аргументи указују на закључак да Стефан Драгутин није тада управљао сремском жупанијом. Нормално је да при тако лошим међусобним односима, угарски краљ не би поклањао земље власти у сремској жупанији да је она потпадала под власт Стефана Драгутина, нити би сремски бискуп присуствовао крунисању Карла Роберта у Будиму.

Карло Роберт је два пута боравио у сремској жупанији и то 1. септембра 1308. када је издао повеље у Петроварадину и у фебруару 1314. у Митровици и Петроварадину. Ни анонимни описивач не спомиње Срем. Према њему је Драгутинова област обухватала три дела, а то су: Босна, Мациа (Мачва) и Марциа (Крајина).

Према М. Динићу, Марциа је била источни део вуковске жупаније. Када у повељи од 20. марта 1310. г. Карло Роберт поклања Павлу Горјанском место Дреновац у пожешкој жупанији, он међу његовим заслугама наводи и борбу против Драгутиновог присталице Јована, сина Енардовог, који је пустошио сремску жупанију. То је још један доказ да она није спадала у „сремску земљу” краља Драгутина.

Рекли смо већ да је најраније у другој половини 1284. г. Драгутин добио од угарског краља Мачву са Београдом. Мачва је лежала уз Саву према ушћу Колубаре. Тако су предели којима тече Колубара, ушли у састав Драгутинове државе. Из натписа са споменика Јефрему Ђурђу (пронађен код цркве на ушћу реке Градац у Колубару, познат крајем прошлог века) види се да је подигнут у време краља Стефана-Драгутина, дакле, између 1312. и марта 1316. Али овај податак није довољан за тврдњу и да је Ваљево у то време постојало као трг. Чињеница да је од Дебрца водио пут долином Саве и Колубаре до Ваљева, одакле се одвајао према Руднику, иде у прилог наведеном мишљењу. Нема сумње да је ваљевски крај потпадао под власт краља Драгутина.⁴¹ Места за које сигурно знамо да су ту постојала у Драгутиново време су Дебрц и Београд. Данашње село Дебрц, некада трг Дебрц на Сави, помиње се у једној повељи краља Жигмунда 1392. г. Ту се налазио двор краља Драгутина и он је тамо обично боравио. И код архиепископа Данила II налазимо податак о постојању овог места у Драгутиново време. Он неколико пута помиње „славни његов довр у Срему, место звано Дебрц”⁴² Марво Орбин, који је тражио податке у српским изворима, није препознао име Дебрц, већ га је, говорећи о Драгутиновом замонашењу, заменио са Дебром у Македонији.⁴³ Када су основали Мачванску бановину, Угри су је познавали по граду Мачви, чији нам положај није ближе познат.

Београд тада први пут улази у оквир српске државе и добија српску управу. Ова промена била је резултат сродничких веза Драгутина са угарским двором и по својим последицама превазишла је време у којем је до ње дошло. Иако је стална Драгутинова резиденција била у граду Дебрцу на Сави, он је први српски владар који је повремено резидирао и у Београду. Једини директан податак о Београду, за читаво време док је био под Драгутином, јесте опис посете краљице Симониде овом граду, који је сачуван у тексту архиепископа Данила II.⁴⁴ У Београду је краљици Симониди приређен свечан дочек. Сачекао ју је Драгутин са женом и властелом, као и посланици угарског краља Карла Роберта са даровима. Симонида се поклонила икони Богородице, која се налазила у највећој градској цркви, а сматрана је чудотворном. Одлучено је да она и Каталина обиђу гроб краљице Јелене. Данас се узима да је посета Симониде краљу Драгутину била најра-

⁴¹ М. Исаиловић, Ваљево и околне области у средњем веку, 140

⁴² Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 35

⁴³ М. Орбин, Краљевство Словена, 24–25 и 300–301 (коментар С. Ђирковића)

⁴⁴ Ј. Калић – Мијушковић, Београд у средњем веку, 66–71

није 1315. г. Ради се о времену када је био завршен сукоб између браће Драгутина и Милутина, о чему ће касније бити речи. „Нема сумње да рад на ширењу православне вере, као и на подизању нових цркава, треба приписати Драгутину, пошто је то први период српске власти у граду. Изградњу саборне цркве у граду треба ставити у време од 1284. до 1315. године, када ју је краљица Симонида посетила. Београд је тада био највећи град Драгутинове области, њен верски центар”.⁴⁵Податак архиепископа Данила, о постојању митрополитске цркве, није потврђен у другим изворима тога доба. Икона којој се поклонила краљица, била је највећа београдска светиња још седамдесетих година XI века. Њу су у XV и XVI веку понели Срби из Београда када су 1521. године били протерани у Турску.

За време Драгутина српска црква је знатно ојачала. О томе сведочи писмо које је папа Никола IV упутио у лето 1290. г. легату епископу Еугубину. Из писма се види да је у Београду постојала епископска црква на чијем је челу био епископ српске цркве, који се трудио да своју веру прошири и на суседне области, подижући нове цркве под управом православног свештенства. Папа је био против јачања утицаја српске цркве те је наредио да се београдски епископ замени католичким, што је било тешко остварити за време српске власти у Београду. Ипак се 1295. г. помиње београдски католички епископ Бенедикт, али он је више боравио у Будиму. Дакле, био је више везан са угарску престоницу, јер у Београду нису били повољни услови за рад римокатоличког верског поглавара. Драгутин је управљао Београдом око тридесет година, до смрти, марта 1316.

Мачва се на западу граничила са територијом Соли у североисточној Босни, од које ју је раздвајала река Дрина. Јужно је био део око Рудника и Ариља, тј. првобитна територија краља Драгутина, коју је он задржао после Дежева, а источно Браничевска област.

Северна граница, значи према Угарској, ишла је током реке Саве, а од Београда и Дунавом.

Стефан Драгутин је, као муж краљеве сестре Каталине, добио крајем 1284. године Усору и Соли у североисточној Босни. Овим областима пре њега је владала његова ташта, краљица Јелисавета. У овим крајевима, као и у делу српске државе, Драгутин је владао као „сремски краљ”. Није нам много позната његова активност у босанским земљама осим што се жалио папи на јерес у свом делу Босне. Папа је упутио два искусна фрањевца, који су знали српски језик, у земље краља Драгутина. „И у православним круговима су биле познате Драгутинове заслуге за веру. Архиепископ Данило II га је хвалио „што многе од јеретик обрати на веру христијанскују и крсти их.”⁴⁶Крајем 1284. године Драгутин је удао своју кћер Јелисавету за Пријездиног сина Стјепана I Котроманића. „Ова босанско-српска алијанса показала је значајне политичке резултате тек скоро читав век доцније, када је веза са српском „светородном” краљевском породицом пружила бану Твртку правни основ да се прогласи за потомка Немањића и крунише за српског краља.”⁴⁷Али, изгледа да ова веза није имала веће политичке важности у време када је успостављена, јер ни један од владара није искористио лоше стање у Угарској да предузме било какве мере против ње.

Ове области чине северозападни део Драгутинове државе, а североисточни Босне. Њихова северна граница иде током реке Саве која их дели од Угарске. Усору од северне Босне одваја ток Врбаса као њена западна граница, а од Соли је дели река Босна чије су притоке у том делу Усора и Спреча. Соли су данашњи тузлански крај и на истоку је њихова граница Дрина, према Србији. Ту знамо за место Сребрник. Усора је у прво време

⁴⁵ Исто, 67

⁴⁶ С. Ђирковић, Историја средњевековне Босанске државе, 75

⁴⁷ Исто, 75

била ограничена само на долину Усоре, леву притоку Босне, али су се у њу убрајала и места источно од Босне. Крај око Толисе спадао је 1244. г. у Усору. Она се касније шири према истоку те ће се град Сребрник на границама Мајевице шездесетих година XIV века наћи у њој. Долину Спрече називали Сол према сланим изворима код Тузле. То име је познато још од двадесетих година XIII века и држало се у босанској владарској титули до краја државе. Спомиње се само у повељама бана Стјепана Котроманића, а у повељама доцнијих владара не. То је вероватно повезано са ширењем Усоре.⁴⁸

Области које је Драгутин добио, најраније у другој половини 1284. године, одговарале би следећим данашњим крајевима: Мачва и крајеви јужно од Саве: део између Шапца и Ваљева, подручје слива Колубаре и Тамнаве и Београд са околином. Драгутину су припадали и предели у североисточној Босни: тузлански крај, поречје Босне и њених притока Спрече и Усоре, део између Босне и Усоре, а и равничарски крај уз Саву. Области у Босни налазе се западно од Дрине, која је и данас њихова источна граница према Србији. Северна иде Савом, а на западу је Врбас. Јужну границу Драгутинове територије у североисточној Босни чинила би данас, грубо речено, линија (ако би се она могла повући) која иде од Бања Луке, преко Маглаја према Зворнику.

У то време још су владали добри односи између браће. Видели смо да је Драгутин помагао брату у његовом походу против Византије у позну јесен 1283. године. Они су том приликом продрли у византијске области, опљачкали струмску и серску област и досегли границе Свете Горе и обале Егејског мора код Христопоља почетком 1284. године. Тада је Котаница поново пребегао Србима. После ових пустошења они се повлаче, сваки у своју област, с тим што је Милутин убрзо сам наставио освајања.⁴⁹

Велико проширење Драгутинове територије, као и то што он води самосталну спољну политику, утицали су да код савременика добије углед владара не много слабијег нити значајнијег од Милутина. Речено је већ да архиепископ Данило II назива Драгутина „Стефан сремски”, а његову земљу „сремском земљом” и сматра га краљем. Он каже „Стефан краљ” или „благочастиви краљ Стефан Сремски, звани Драгутин”⁵⁰. Данило наводи да је Драгутин имао сопствену војску, а на једном месту истиче: „Овај благочастиви предржа земљу отачаства свога, доби многе крајеве угарске земље, а такође и од босанске земље”.⁵¹ Пахимер сматра Уроша само као регента уместо синова старијега Стефана као будућих наследника; по њему, прави краљ је Стефан који се и у напуљским, млетачким и папским повељама свагда означава као „rex Serviae”, и силно утуче на државне послове. Исто тако, још један савременик, Француз Гијом Адам, архиепископ Бара, истиче Стефана и његове синове као једино легитимне владоце Србије.⁵² Георгије Пахимер спомиње „земљу” Драгутинову, иако он мало говори о свом владару, јер је пажња Византије тада била усмерена на Милутина.⁵³ И код Мавра Орбинија наилазимо на термин „земља краља Стефана”. „Назив „земља краља Стефана” налази се код флорентинског хроничара Матеа Виланија, који у један мах говори о догађајима у Србији у спису Орбинијевих аутора наведен је Ђовани Вилани, Матејев брат, писац првог дела хронике.”⁵⁴

⁴⁸ М. Динић, Српске земље у средњем веку, 295

⁴⁹ Историја српског народа I, 441 (Љ. Максимовић)

⁵⁰ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 21–42

⁵¹ Исти, 34

⁵² М. Динић, Стефан Драгутин „rex Serviae”, Гласник ИДНС 4, 1931, 436–437

⁵³ Византијски извори за историју народа Југославије VI, 44 (Љ. Максимовић)

⁵⁴ М. Орбин, Краљевство Словена, 301

Драгутинову титулу „*rex Serviae*” другачије објашњава анонимни писац. Српске земље он назива „*regnum Rasie*”. За њега је Милутин краљ Рашке која се састојала из Рашке, Хума, Дукље и Приморја, а Драгутин је краљ Србије у чији су састав спадали Босна, Мачва и Крајина.⁵⁵ Дакле, на западу се правила разлика при употреби имена Рашка и Србија, јер се сматрало потребним да се разликују области два краља. „Да се назив Србија употребљава за Драгутинов део српских земаља, допринело је, можда, и то што је он највећи део ових добио на управу као вазал угарских краљева, који су се од почетка 13. века стално називали и „краљевима Србије” – никада Рашке. Вероватно је да су прво Угри, као најближи суседи, почели да називају Драгутина „*rex Serviae*”, па су од њих то примили и остали народи на западу.”⁵⁶ И у једном папском писму од 1298. године наводи се да се провинција Славонија миноретског реда састојала из Србије, Рашке, Далмације итд., што показује да савремени извори разликују Србију од Рашке. Краљ Милутин се у повељи од 25. јула 1308. године, којом потврђује уговор са Карлом од Валоа, назива краљем Србије и Рашке, вероватно да би истакао како је он господар свих српских земаља, а посебно што је тада био у рату са братом. После смрти краља Драгутина изгубила се и разлика у употреби назива Србија и Рашка мада не у потпуности. Псеудо-Брокард у своме Директориуму 1332. године разликује Србију од Рашке, а у папској канцеларији та разлика се одржала и почетком 15. века.⁵⁷

Савременици су уочавали околности изазване ширењем Драгутинове територије. То што се Србија и Рашка помињу напоредо као две различите земље, пре свега је последица самосталне спољне политике бившег краља. У последњим деценијама XIII века његова област је прерасла од полусамосталне кнежевине у посебну државу. Овај нагли пораст Драгутинове моћи свакако је узнемирио његовог брата Милутина, те је то један од разлога који ће изазвати сукоб међу њима. Поход на Браничево је последњи случај, за који знамо, да браћа сарађују.

Када се повећала територија краља Драгутина, порастао је њен значај, а тиме и његове политичке амбиције. Али, ово није ишло без сметњи те се Драгутин убрзо суочио са озбиљним проблемима. Тада он сарађује са братом. Реч је о њиховом заједничком освајању Браничева. Од почетка XIII века Угарска и Бугарска се боре за власт у Браничеву да би средином XIII века преовладао утицај Угара. Ростислав Михаиловић, бан новоосноване Мачванске бановине, имао је под својом влашћу и Браничево, пошто је узео и бугарску царску титулу. Угри су тада основали посебну Браничевско-кучевску бановину, да би учврстили своју власт у тим пределима, али је она била кратког века. Угарске повеље помињу њеног бана од 1272. године, Георгија, све до краја јуна 1273. год. Како после тога нема више помена о угарској Браничевско-кучевској бановини, може се закључити да она није постојала ни целу годину дана.⁵⁸

У то време Татари из (ханата) на црном мору, под каном Ногајем, око 1285. године продиру у Бугарску, Угарску и српске земље. Под њиховом навалом Бугарско Царство почиње да се распада на разне области. „Управљачи једне такве области представљали су од тог времена посебан проблем за Драгутина. Наиме, проширивши своје првобитне домене земљама које је добио од Угарске, Драгутин се сучелио с двојицом полусамосталних феудалних господара, браћом Дрманом и куделином који су као татарски везали заједнички управљали Браничевом. Из свога утврђења у Ждрелу, на Млави (данашња Горњачка клисура), Дрман и Куделин су се залетали ду-

⁵⁵ Anonymi Descriptio ed O. Gorka, 473–477)

⁵⁶ М. Динић, Stefan Dragutin „*rex Serviae*”, 436–437

⁵⁷ Исто, 437

⁵⁸ М. Динић, Српске земље у средњем веку, 84–112

боко у Угарску и Драгутинове земље.”⁵⁹ Самосталан поход краља Драгутина против Дрмана и Куделина није био успешан и изазвао је само њихову жестоку реакцију. Они су уз помоћ Татара и Кумана опустошили већи део Драгутинове територије те је овај морао да потражи помоћ од свог брата, српског краља Милутина. До споразума је дошло на Морави па су, највероватније 1291. године, заједничким снагама упали у Браничево. Овај поход је окончан успешно, а Браничевска област припојена Драгутиновој држави. Архиепископ Данило II опширно говори о Дрману и Куделину и походу браће против њих, у биографији краља Милутина. Он каже: „А господин краљ Стефан виде се у толикој борби, и не имајући друго што чинити, уставши пође ка возљубљеном свом брату краљу Стефану Урошу (Милутину) и са њиме се састаде у држави жупе расинске на реци Морави, у месту званом Мачковци. И тако му јави многе своје скрби које су му се догодиле од његових ратних непријатеља.”⁶⁰ Он даље говори да је Драгутин молио брата да му помогне као што је сам то учинио у сукобу Милутина са Византијом. Милутин се одазвао молбама и заједнички су поразили противнике. Код Данила II налазимо податак да је освојена област припадала поседима краља Драгутина: „И тако Божјом помоћу постигавши своју вољу, прогнаше оне замисленике са њихова наследства, и одоше посрамљени у погибли и великом презиру. Овај господин мој краљ Урош узевши сву државу њихову и имање, даде га возљубљеноме своме брату краљу Стефану.”⁶¹ Поред архиепископа Данила о овом походу говори и једна угарска повеља. У њој се наводи да су Татари упали у Мачву и да су покушали да пређу Саву у чему су их спречили неки угарски великаши. Такође се и овде, као и код архиепископа Данила II, истиче да су их Драгутин и Милутин победили заједничким силама, а Браничево ушло у састав државе Стефана Драгутина око 1291. г.⁶²

Тако је Браничево дошло под српску власт. Овај велики успех изазвао је убрзо реакцију са бугарске стране. Дошло је до побуне видинског кнеза Шишмана, чија је војска упала у Рашку и допрла до Пећи. Милутин је успео да сузбије његову акцију и заузме Видин. Освајање Браничева и Видина имало је за последицу уплитање Татара, а опасност која је претила од њих, Милутин је спречио давањем за таоце свога сина Стефана и неколико припадника властеле.⁶³

Браничево се налазило у североисточном делу Драгутинове државе и оно је у средњем веку обухватало највећи део данашњег пожаревачког краја. У то време знамо на овом подручју за реке Мораву, Млаву, Пек и Ресаву. Северна граница Браничева ишла је Дунавом, а према западу оно је допрло до Мораве. Ка југу, уз Мораву, ова област се простирала најдаље до ушћа Ресаве. Према југоистоку налазило се Ждрело, а на североистоку Пек. Уз Браничево се као област обично помиње и Кучево, а касније Звижд и Хомоље, али за те називе не знамо у Драгутиново време. Област Пека добила је име по реци. Од градова најзначајније је Браничево које се развило код рушевина античког Виминација а помиње се већ од XI века као седиште епископа, а доцније су преко њега прелазили крсташи. Често је било предмет сукоба Византије, Угарске и Бугарске, а после Угарске и Србије. Његов повољан географски положај на исходу моравске долине, а на граници према Угарској, утицао је да има важан економски значај у средњем веку.⁶⁴ Ждрело се налазило на Млави на излазу из данашње Горњачке кли-

⁵⁹ Историја српског народа I, 442 (Љ. Максимовић)

⁶⁰ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 86–88

⁶¹ Исто

⁶² М. Динић, Српске земље у средњем веку, 97

⁶³ Историја српског народа I, 443 (Љ. Максимовић), К. Јиричек: Историја Срба I, 192, Историја народа Југославије I, 377

⁶⁴ М. Динић, Српске земље у средњем веку, 88

суре. Крајем XIII века оно је седиште браће Дрмана и Куделина, а помиње се и у угарским повељама. Данас је тешко препознати остатке овога града.

Територији средњовековног Браничева одговарао би данашњи пожаревачки крај и Хомољске планине. Тако је велико проширење Драгутинове територије окончано освајањем Браничева. Уједно завршава се и етапа сарадње са братом, краљем Милутином.

Крајем XIII века завладали су лоши односи међу браћом, који ће непуну деценију касније довести до оружаног сукоба. После Милутиновог измирења са Византијом и женидбе са Симонидом, кћерком цара Андроника II 1299. године дошло је до отвореног разлаза између њих. Теодор Метохит, који је водио преговоре у Србији о склапању овога брака, Драгутина не помиње, али је осетио подвојеност између браће као и то да је црква на страни Милутина, а властела махом уз Драгутина.⁶⁵ Георгије Пахимер говори да је Драгутин припремао поход на брата, али је одустао због помоћи коју је овај добио од цара Андроника II.⁶⁶ Милутинови велики успеси у борби против Византије, окончани браком са византијском принцезом, свакако су узнемирли Драгутина те је и он постао активнији на пољу спољне политике.

Хаотичне прилике у Угарској за време слабе владавине Андрије III Млечића омогућиле се Драгутину да учврсти и осамостали власт у својој држави. Али, како је ово у исто време изазвало и осамостаљивање других великаша, који постају „олигарси“, дошло је до сложене ситуације у Угарској у коју је увучен и Драгутин. Његовом сину Владиславу је Андрија III 1292. године даровао као наследни посед „херцештво Славонију“, а 1293. г. оженио га својом нећаком Констанцом Моризини. И друга страна (напуљски двор) препоручивала је своје претенденте Карла Мартела, а касније и Карла Роберта краљу Драгутину и краљици Каталани. Карло II је потврдио Владиславу „херцештво Славонију“ рачунајући на његову помоћ у Будућности. После смрти краља Андрије III Драгутин је у име једног од својих синова иступио као претендент на угарски престо, а истовремено је радио на томе да другом сину обезбеди престо у Србији.⁶⁷ „На тај начин је био увучен у борбе на две стране: с братом, у старим немањихким земљама, и са анжујским рођацима и „олигарсима“ у Угарској. Снаге Драгутинове нису биле довољне да би успешно могао деловати на обе стране, али је, ипак, успео да за живота сачува област коју је образовао. Драгутинова истовремена политичка улога и у Угарској и у Србији имала је за последицу тешње повезивање некадашњих угарских територија уз Саву и Дунав с језгром немањихке државе.”⁶⁸

Главни разлог сукоба са братом је било питање наследства престола. Иако је према споразуму у Дежеву престо после Милутинове смрти требало да припадне Драгутиновом потомству, обе стране су истицале првенство у том погледу. Носилац Драгутинових претензија према Србији најпре је био Урошиц у периоду када је Драгутин хтео да силом свргне брата и замени га сином. О овоме сведочи казивање Даниловог ученика. После измирења са братом, Владислав је тај кога „сремски краљ“ истиче као наследника српског престола после Милутинове смрти, јер Урошиц тада или није био жив, или се замонашио. Што се тиче Милутина, карактеристично је да се за време његове дуге владе ни један његов син не означава, у домаћим изворима, као наследник или „млади краљ“. Стефану (Дечанском) је само у једном млетачком спису из 1310. или 1311. године приписана титула краља.⁶⁹ У току рата са Драгутином Милутин је био наклоњен сину, дао му

⁶⁵ Византијски извори за историју народа Југославије VI, 63–143 (И. Ђурић)

⁶⁶ Исто, 1–63 (Љ. Максимовић)

⁶⁷ М. Динић, Однос краља Милутина и Драгутина, 64–66

⁶⁸ Историја српског народа I, 451 (С. Ђирковић)

⁶⁹ М. Динић, Однос краља Милутина и Драгутина, 76

области којима је раније господарила краљица Јелена (Стефан је управљао Зетом од 1309–1314. г.) и настојао да овај поступак легализује папа, а спомињао га је и у повељама. Све ово наводи на закључак да је Стефан од оца био припреман за наследника.

Значајан је став краљице Јелене у сукобу њених синова. Она није одобравала Милутиново везивање за Византију 1299. године, због свог западњачког порекла и зато што је у њему видела почетак разлаза међу синовима. Али, када је већ дошло до раздора, она није могла остати пасивна. Области којима је Јелена управљала (Зета, Требиње и крајеви око Плава и Горњег Ибра) налазиле су се у делу српских земаља којима је владао краљ Милутин. Она је управљала овим областима и у току рата између њених синова све до 1309. године, када је замењује у Пиморју Милутинов син Стефан. Данас не знамо тачно зашто је дошло до ове промене, да ли су то захтевали интереси краља Милутина или се краљица због година повукла. Али без обзира на то шта се крије у позадини овог поступка, Јелена је доживела да се оконча рат њене деце.⁷⁰

Рат између Драгутина и Милутина избио је најкасније 1301. године, а трајао до 1311. или 1312. Грађански рат у Србији био је под утицајем веза које су они имали изван земље, а непосредног одјека је имао у Босни. Већ у пролеће 1302. године долази до сукоба на Дрини између Стјепана I Котроманића, из домаће босанске династије, и Младена I кога је поставио за босанског бана брат Павле Брибирски. Стјепан I Котроманић је тада био потиснут према Дрини и одступио је ка територији свога таста на чијој је страни био. Младен I је погинуо у овој борби 1304. г., али је експанзија Шубића у Босни настављена и знатно олакшана ратом у Србији.

Територијалних промена у ово време није било, једино су лоши односи између браће утицали на судбину Рудника. „Милутину је пошло за руком да га преотме своје брату. Из тога времена датирају и прве одредбе о трговини у њему. У пројекту уговора између Милутина и Дубровника, у новембру 1301, предвиђа се да се са трговцима у Руднику поступа на исти начин као и у Брскову, нарочито у питању плаћања царине.”⁷¹ Дакле, Рудник је неко време био под влашћу краља Милутина, али је од краја 1312. опет потчињен Драгутину па можемо закључити да је у територијалном питању задржан *status quo* пре избијања сукоба. У лето 1313. браћа поново сарађују и Драгутин помаже Милутину у походу на Хрватску.

Када већ говоримо о Руднику, треба рећи нешто и о новцу краља Драгутина.⁷² До сада се зна за седам новчаних врста од 898 примерака, а са заједничким динарима Драгутина и Милутина 910 примерака. Најранији динари Стефана Драгутина јављају се у времену када је од „млади краљ” и савладар свога оца Уроша I око 1270. до 1276. године. То су динари са две фигуре и младоликим, голобрадим владарем, који су нађени на две врсте. На првој је приказан динар са заставом, а на другој се уочава значајна промена. Владар уместо заставе прима висок двоструки крст и то је новина која се јавља на српским динарима од почетка њиховог ковања. Ове две врсте броје 33 примерка. Најбројнији динари краља Драгутина су они са заставом на којима владар има браду и чине 58% овог новца. У периоду његове самосталне владавине ковани су динари са владарем који седи. Први од њих, на којем се види да владар седи и држи скиптар и куглу са двоструким крстом, носи натпис STEFAN REX и помиње се у признаници Марије Шор од 27. фебруара 1281. године као „denariis de cruce et de lilio”, а други, са го-

⁷⁰ Исто, 73

⁷¹ М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962, 3–4

⁷² С. Димитријевић, Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина, Старинар XXVII 1976, Београд 1977, 126–131

логлавим владарем који седи и држи мач на крилу, има натпис MONETA REGIS STEFAN (I) и спомиње се у истој признаници као „denariis de macia”. Новчане врсте MONETA REGIS STEFAN (I) и STEFAN – S STEFAN-/REX, најстарије су врсте српског средњовековног новца у којима се појављују словне ознаке, а вероватно да су ти примерци ковани после 1282. године када је Драгутин био Rex Serviae.

Појава заједничких динара са заставом краљева Драгутина и Милутина објашњава се предајом престола у Дежеву 1282. године. Нађене је оваквих дванаест примерака са натписом STEFANVS-VROSIVS/REX. Динари са заставом и гологлавим братадим краљем ковани су све до 1312. године када се појављује руднички динари.

Рудник је под Драгутином од 1282. године, мада прве вести о њему потичу из 1293. када се он ставља у „сремску земљу”. Драгутин је вероватно довео Сасе па је почела експлоатација рудног блага.⁷³ Тако Рудник после Брскова постаје најважнији рударски центар српских земаља те је у њему отворена ковница новца. У почетку су овде коване старе врсте динара са заставом краља Драгутина, а од 1312. када се први пут помињу Милутинови крстати динари, кује се нова врста која је названа руднички динар. Прве податке о овој врсти налазимо 20. I 1315. г. када је продата дрвена кућа у Руднику за 42 перпера рудничких. Први руднички динар краља Стефана Драгутина, са представом владара који стоји и држи скиптар са крстом, веома је значајна врста новца. „То је први српски новац са ћириличким натписом; први српски новац са представом владара који стоји сам; први српски динар са натписом који не садржи звање краљ; први новац краља Стефана (Драгутина) за који можемо са сигурношћу рећи да је кован после уступања престола из 1282, први српски новац за који можемо поуздано тврдити да је кован у рудничкој ковници и то је, уједно, последња новчана емисија краља Стефана (Драгутина).”⁷⁴ Руднички динари били су за око 20% тежи од Милутинових крстатих динара.

Поред традиционалних динара са заставом, који се кују од Уроша I, и ретке врсте са владарем који прима двоструки крст, могу се у току Драгутинове самовладе и после одрицања од престола издвојити три типа новца, од којих сваки носи посебан натпис. То су динари са натписима: STEFAN REX и MONETA REGIS STEFANI. Трећи тип новца је руднички динар, који се појављује само у крагујевачкој остави са 37 примерака. Динари краља Стефана Драгутина, као самосталног владара, појављују се у 14 остава, а бројни су индивидуални налази на страним територијама. Утврђено је да су сви примерци бакарног новца били раније посребрени. Новац краља Драгутина био је посребрен, а бакарни примерци су нека врста фалсификата који су израђивани у државним ковницама. До сада је нађено 9 бакарних, некада посребрених примерака.

Освајањем Браничева и његовим присаједињењем Драгутиновој територији 1921. завршено је њено ширење. У време рата између браће територијалних промена није било, јер Рудник 1312. и почетком 1313. налазимо под Драгутиновом влашћу, од тада па све до његове смрти марта 1316. године. Краљ Драгутин је ковао новац у периоду када је био савладар свога оца, као самостални владар, заједно са братом Милутином после предаје престола у Дежеву и за време када држи северни део српских земаља од 1282–1316. г.

Рат између браће завршен је Милутиновом победом услед његове војне надмоћи и подршке црквених кругова. После измирења Драгутин је остао подређен брату, а питање наследника престола остало је отворено. Ова

⁷³ М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, 3–4

⁷⁴ С. Димитријевић, Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина, 129

неизвесност посебно је погађала Стефана, нарочито због тога што је Милутин из једног од својих бракова имао сина Константина (у домаћим изворима он се помиње тек пред крај очеве владе) и што је својом женидбом са Симонидом морао имати обзира према Византији. Видевши да Симонида неће имати деце, царица Ирина покушава да једног од својих синова доведе на српски престо. Све је то изазвало побуну Стефана, подстакнутог од властеле. У сукобу између оца и сина, Стефан је био поражен и послат у град Скопље, где је ослепљен (истина не потпуно, што ће му касније омогућити да претендује на српски престо и постане краљ), а затим са својом породицом провео седам година као изгнаник на византијском двору. Ова побуна одиграла се највероватније у првој половини 1314. године и поклапа се са поновном кризом у односима између Милутина и Драгутина.⁷⁵

Стефан Драгутин није дошао на погреб своје мајке, краљице Јелене, већ је послао само изасланство властеле. Од архиепископа Данила II о овоме не добијамо јасну информацију. По њему „син њезин благодастиви краљ Стефан није могао приспети из даљине земље на престављење блажене и њих беше послао, да виде шта је било и да му све јаве.”⁷⁶ Јелена је умрла 8. II 1314. а у исто време је Карло Роберт боравио у Митровици и Петроварадину. Драгутин је желео да поправи односе са Угарском, јер је био забринут за будућност своје деце и није дошао на мајчин гроб. Као други разлог може се узети и Стефанова побуна. Браћа су се у правом смислу измирила после неког времена када је Драгутин посетио гроб мајке у Грацу, а затим је отишао брату у Пауне. Данило II каже да су провели „многе дане у неисказаном весељу.”⁷⁷ Убрзо после овога Симонида одлази у Београд у посету краљу Драгутину и краљици Каталини. У ово време Драгутин је потврдио светостефанску повељу (1316.) када је Милутин обдарио манастир Бањску, где је одредио да му буде гроб. Драгутин је овде забележен као „брат господина ми великог краља Стефана Уроша”, а потписује се као „прежде бивши краљ”.⁷⁸ Дакле, коначно је завладао период добрих односа између браће.

Али, ускоро је мирно стање прекинула Драгутинова смрт, у пролеће 1316. године. Пошто је тешко оболео, Драгутин се замонашио и узео име Теоксит. О његовим последњим данима опширно говори архиепископ Данило II. Он напомиње да је, када је осетио да ће умрети, Драгутин написао брату једно писмо. Иако се садржина тог писма не зна, може се претпоставити да је у њему „сремски краљ” препоручивао Милутину своју жену и децу.⁷⁹ Сахрањен је у цркви Ђурђеви Ступови у Расу, код Ариља. По речима архиепископа Данила, Драгутин је хтео да спречи да га поштују као свеца: „Заповедио је у животу своме и са страшном клетвом изрекао је говорећи: ако се јави каква благодат Божја на њему, да не износе тела његова, од прашњаве земље. Тако је и било, јер Бог прославља оне који Га славе.”⁸⁰ „Било да је он стварно изразио ту необичну жељу, или му је само приписао његов животописац, остаје чињеница да се лоза светих владара продужила преко Милутина, „Светога краља”, и његових наследника. Тиме је још једном санкционисана промена у оквиру династије која је извршена 1282. године. Права Драгутина као прворођеног сина Уроша I потиснута су и заборављена заједно са условима под којима је Драгутин уступио престо брату.”⁸¹

⁷⁵ Историја српског народа I, 465 (С. Ћирковић)

⁷⁶ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 71

⁷⁷ Исто, 72

⁷⁸ Историја српског народа I, 465 (С. Ћирковић)

⁷⁹ С. Станојевић, Краљ Драгутин, 15

⁸⁰ Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, 41

⁸¹ Историја српског народа I, 472 (С. Ћирковић)

Још пре замонашења Драгутин је на сабору своје државе предао власт сину Владиславу и тако га осигурао у самој земљи. Не знамо да ли га је заштитио од краља Милутина и угарског краља Карла Роберта. Извори не говоре о непријатељству између угарског краља и Драгутина у последњим годинама живота „сремског краља”. Вероватно да је Драгутин и даље не сметано владао својом државом, али је била обновљена врховна власт угарског краља.

Судбина Драгутинове територије, непосредно после његове смрти, повезана је са питањем наследства. Односи између Владислава и Милутина били су оптерећени ранијим Драгутиновим амбицијама да српски престо обезбеди сину. Тако је Владислав представљао опасност за онога кога би Милутин одредио за наследника. Вероватно је због тога у току 1316. или 1317. године ухватио и затворио свога синовца и посео његову област. Милутин заузима „земље краља Стефана” (Драгутина) и од тог времена па све до краја XIV века, некадашња Драгутинова држава постаје област сукоба између Србије и Угарске. Милутин је заузео Рудник, Липник, град Мачву, где је некада било седиште угарске управе и Београд. То је био први оружани покушај српског владара да освоји Мачву са Београдом. Са становишта Угарске он представља узурпацију, припајање угарских територија српској држави, јер су Драгутин и његова област били зависни од Угарске. За разлику од Драгутина, Милутин је водио независну политику у односу на Угарску. Краљ Милутин је помагао борбу најмоћнијих велможа Угарске, тзв. „олигарха” против централне власти.⁸² Мачва је тада била полазна тачка за упаде на угарску територију. Карло Роберт је потражио савезнике на више страна за борбу против српског краља. То су били Филип Тарентски у јужној Италији, Младен II Брибирски у Хрватској и папа Јован XXII који је сматрао Милутина за „шизматика” и подржавао његове противнике у Албанији.

„У зиму 1317/18. краљ Милутин је први пут изгубио град Мачву, али само за кратко време. Подстакнут од стране одметника угарског краља и користећи се његовим тешкоћама, Милутин је загосподарио тврђавама јужно од Саве и предузимао упаде на угарске територије. Одговор на то био је велики поход краља Карла Роберта у августу–септембру 1319. г., када су освојени градови Мачва и Колубара. Од тада до Милутинове смрти није било промена.”⁸³

Извори за српско-угарске односе у првој половини IV века су угарске повеље. Један број ових докумената говори о односима Угарске и Србије у граничним областима, који су датовани у време неког похода, или тиме што се због похода одлаже неки судски поступак. Таква је повеља краља Карла Роберта од 16. септембра 1319, или повеља од 6. децембра 1319. Ове повеље су полазна тачка свих истраживања када је реч о походима краља Карла Роберта на некадашње Драгутинове области, јер су подаци у њима прецизно одређени. Други број докумената је речитији и говори о општим догађајима, али им недостаје хронолошка одређеност. Таква је повеља од марта 1323. издата магистру Николи у којој се говори о преласку краљеве војске преко Саве у зимском времену. О ратовању у Мачви пре похода августа–септембра 1319. год. говоре и краљеве повеље од 17. јуна 1319. године, повеља од 12. маја 1326. и повеља од априла 1324. год. У овим повељама говори се о заслугама племића. Повезивање ове две врсте података потпора је напред цитираног мишљења да је пре похода од августа–септембра 1319. постојао и један у зиму 1317/18. године.⁸⁴

⁸² Ј. Калић – Мијушковић, Београд у средњем веку, 69–71

⁸³ С. Ђирковић, Београд под краљем Душаном? 42

⁸⁴ Исто, 37–45

После смрти краља Милутина, Владислав је крајем 1321. године загосподарио очевим земљама, уз сагласност угарског краља. Он је искористио немире, настале у време стричеве смрти, да се ослободи затвора и да поред Стефана (Дечанског) и Константина учествује у борби за рашки престо. Стефан Урош III Дечански је успео да се учврсти на престолу Немањића и крунише за краља 6. јануара 1322. године. Владислав је учврстио власт у очевим земљама, захваљујући подршци угарског двора и локалне властеле. Зна се да је носио краљеву титулу, имао свој двор, издавао повеље, ковао новац и уживао приходе од издавања тргова. Међутим, није јасно да ли је обновио Драгутинову државу у пуном обиму. Иако је босански бан Стјепан II Котроманић пружао помоћ Владиславу као угарском штићенику, он се већ 1323. године назива господарем Усоре и Соли. Нејасан је и положај Рудника. И тада су, као и у време Драгутина и Милутина, постојале две самосталне државе. Трговина је обављана без сметњи у обе државе током 1322. и 1323. године. Вероватно да Стефан и Владислав нису били све време у непријатељству.⁸⁵

Сукоб је избио око Рудника. Трговци у Руднику су у јесен 1323. давали поклоне Владиславу, а пред крај те године трг је дошао под власт Стефана Уроша III. Могуће је да је Владислав завладао Рудником тек у јесен 1323. године.⁸⁶ У овим борбама важну улогу је имала Островица, тврђава која се налазила четири километра северозападно од Рудника. Овде су се затвориле присталице Владислава и трговац Менче Менчетић. Стефан Дечански је почетком 1324. позатварао дубровачке трговце и одузео им имовину, упркос молбама Дубровника. Владислав је потиснут из Рудника и после тога му се губи траг. Тада, 1324–1326, Стефан Дечански је завладао његовом земљом.⁸⁷

У време када је Стефан Урош III владао некадашњом Драгутиновом државом, знамо за угарски поход у долини Обне (данашње Обнице) који се кретао према Ваљеву, а био је највероватније 1329. године. Стефан Дечански је био у веома лошим односима са босанским баном Стјепаном II Котроманићем који се од 1326. године називао господарем Хума. Он је у отвореном рату са Србијом 1329, у исто време када долази и до угарског похода. Од напада из Босне страдао је у Полимљу манастир св. Николе у Бањи, седиште дабарског епископа. Али бан се повукао после пораза који је доживео од младог краља Душана.⁸⁸

Дошавши на српски престо 1331. године краљ Душан је успоставио мирне односе са Босном, али не задуго. Стјепан II Котроманић је за време похода Карла Роберта у лето 1335. г. у северне делове Душанове територије, учествовао као угарски савезник. Период око 1335. године је време привремене српске власти над Београдом. Већ 1339. године долази до угарског напада на Београд и то је био крај српске власти над овим градом. И наследник краља Карла Роберта, Лудовик I, наставио је очеву освајачку политику према Србији, али су те борбе за Душана имале споредан значај, јер је његова пажња била окренута ка освајањима византијских области.⁸⁹

Београд поново долази под српску власт за време деспота Стефана Лазаревића, после битке код Ангоре.

Територија Драгутинове државе је у XV веку постала област сукоба између Турске и Угарске.

Деспот Стефан је склопио са краљем Жигмундом уговор у Тати, маја 1426. године. Овим актом Угарска је потврдила за његовог наследника

⁸⁵ Историја српског народа I, 497 (С. Ћирковић)

⁸⁶ Исто, 498

⁸⁷ Исто, 498–499

⁸⁸ С. Ћирковић, Историја средњовековне Босанске државе, 501

⁸⁹ С. Ћирковић, Београд под краљем Душаном? 44–45

Ђурђа Бранковића (ако деспот не би имао мушко потомство), чиме је обезбеђено да и тзв. Краљевина Рашка остане у саставу тадашње Србије. Обавезе Ђурђа Бранковића према сизерену нису се разликовале од угарских великаша (присуствовање државним саборима, помагање краља војском у судним пределима Угарске). Једна клаузула предвиђала је да после смрти деспота Стефана Лазаревића, Ђурађ Бранковић треба да врати Угарској: Мачванску бановину, Београд и Голубац.⁹⁰

Међутим, деспот Ђурађ Бранковић уступио је једино Београд Угарској. Северозападна Србија остала је у Деспотовини све до њеног пада под турску власт.⁹¹

Територија краља Стефана Драгутина, у време свог највећег обима, састојала се из делова који су били образовани на различите начине. У почетку њу чине крајеви око Рудника и Ариља, које је Драгутин задржао за себе после дежевског споразума. Онда је, најраније у дрогој половини 1284. године, добио од угарског краља Мачванску бановину са Београдом, а у североисточној Босни Усору и Соли. Тако су знатно проширене границе његове територије. Браничевска област, која је припојена Драгутиновим поседима 1291. године, била је плод освајања у чему га је помогао брат, краљ Милутин. Северна граница ове простране територије ишла је „низ Саву од ушћа Врбаса па све до Београда и нешто источније.”⁹² Доласком ових области под власт српског краља преовладала је православна црквена оријентација и на тај начин су створени услови за зближавање становништва, које су од осталих делова српских земаља раздвајале политичке границе. Драгутинов удео у овом је велики.

Драгутинова држава се налази на граници према Угарској те је њена судбина и пре и после смрти „сремског краља” била повезана са развојем српско-угарских односа.

Summary

TERRITORY OF KING DRAGUTIN

In the political life of Stefan Dragutin we can perceive several periods. The first one was when he was the co-ruler of his father Uroš I and the young king at that time he didn't involve much in the state affairs. The second period was related to his short independent rule from 1276 to 1282. After that came the period of turmoil after Dežev from 1284, when Dragutin owned the region he had kept for himself after the handing over of the throne. From 1284 to 1316 the enlarging of his territory and the conflict with his brother were finished.

Territories of king Stefan Dragutin consisted of parts formed in different ways. Those were, first of all, areas near the mountain Rudnik and Arilje, which were kept by Dragutin after the agreement in Dežev. He had also been given by Hungary the earliest in the second half of 1284 regional unit of Mačva with Belgrade, and Usora and Soli in the north-eastern Bosnia. The area of Braničevo was annexed to his estates in 1291 with the help of king Milutin. Northern border of this territory was following the river Sava.

The main part of Dragutin's state was situated towards Hungary so that its fate was connected with the development of Serbian-Hungarian relations.

⁹⁰ Ј. Радонић, Споразум у Тати и српско-угарски односи од III–IV века, СКА, Глас СЛХХVII, Београд 1941, 70–71

⁹¹ М. Исаиловић, Ваљево и околне области у средњем веку, 180

⁹² М. Благојевић, Преглед историјске географије средњовековне Србије, 84